

**МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ**  
**Министерство образования и науки Республики Тыва**  
**Управление образования Тандинского кожууна**  
**МБОУ НОШ с. Дурген Тандинского кожууна Республики Тыва**

СОГЛАСОВАНО

Зам.по УВР

Севээн Севээн А.Д.

Приказ №1 от «30» августа 2023 г.

УТВЕРЖДЕНО

Директор

Оюн С.Т. Оюн С.Т.

Приказ №1 от «31» августа 2023 г.



**РАБОЧАЯ ПРОГРАММА**

по внеурочной деятельности «Улусчу ужурлар»  
на основе авторской программы Г.Д.Сундуй

Класс: 1 «В»

Всего часов на изучение программы: 33

Количество часов в неделю: 1

Составила: Дашпыл-оол А.А.

с.Дурген 2023г.

## Тайылбыр бижик

Улусчу педагогика амгы национал школаның өөредилге-кижизидилгелиг ажыл-чорудулгазының кол үндезинин тургузуп, ниити өөредилге системазында чаа угланыышкын, тускай эртем болуп, быжыг турушту ээлеп турар. Чоннун чаагай чаңчылдары, сагылга-езулалдары, уjurлары улусчу педагогиканың кол өзээн тургуспушаан, өзүп оар салгалдың кижизидилгезинин депшилгелиг аргаларын байлакшыдып турар.

Улусчу педагогиканың идеялары, байлак дуржулгазы болгаш аргалары чугле школада, башкылаашкында ажыглаттынып турар эвес, а өг-бүле кижизидилгезинде, ада-иелер ортузунда тарап нептерээн.

### ***Салып турар сорулгалары:***

*Өөредилге сорулгазы:* тыва чоннун уттундурган болаш уттундуруп бар чыдар чанчылдарын, ёзулалдарын дедир эгидип, школачыларга өөредири;

өөреникчилерниң мөзү-шынар болгаш бот-кижизидилгезинче угланган чоннун чагыг суртаалдарын, езу-чаңчылдарын билиндирип өөредир.

*Кижизидилге сорулгазы:* улусчу педагогика болгаш ада-өгбелеривистиң чаагай чаңчылдарына даянып алгаш, келир уениң мөзү- бүдүштүг, хундулээчел салгалын хевирлеп кижизидер.

*Сайзырал сорулгазы:* өөреникчилерниң угаан-медерелин, чүве шингээдирин, бот-башкарлырын, чогаадыкчы чоруун, бот-туружун бедик чадаже көдүрери.

### ***Программаның тургузуу.***

Улусчу уjurлар деп эртем 6 системниг программалардан тургустунган:

«*Өг-бүле*» (1 класс); «*Чаңчылдың чаражы*» (2 класс); «*Кижси болгаш бойдус*» (3 класс); «*Кижиге эш херек*» (4 класс); «

*Бойдус болгаш улусчу уjurлар*» (5 класс);

«*Кижси – бойдуйстун дээди чаялгазы*» (6 класс).

### ***Шактарнын хуваалдазы.***

Ниитизи-биле эге школага өөредири 136 шак,

ортумак класстарга- 68 шак. Оларның класстар аайы-биле хуваалдазы мындыг:

1 класс – 34 шак

2 класс – 34 шак

3 класс – 34 шак

4 класс – 34 шак

5 класс – 34 шак

6 класс – 34 шак

Демдек салбас, а чартык чылдап зачет хевиринге түннелди көргүзүг-шиңгээдилге хевиринге кылып, өөреникчинин демдээ кылдыр салып болур.

Ниити шактарның санынче экскурсиялар, оюннар, мөөрейлер, ужуражылгалар, улусчу байырлалдар шактары база кирген.

Кичээлдер нургулайында оюн хевирлиг, практиктиг угланыышкынныг болур. Оларны аян-чорук, көргүзүг-шиңгээдилге, янзы-бүрү чогаадыкчы ужуражылгалар, аас-чогаал кичээлдери, бойдусче походтар, хайгараалдар кылдыр организаптап, хостуг чугаа хевиринге эрттирип болур.

*Экскурсия:* төрөөн черинин чараш-каазын магададыр сорулга-биле арыгже, дагларже, хем кыдыынче селгүүстээри; тыва өгнү сонуургаттырары, чамдык улусчу ужурларны шиңгээттирери(суг бажы, ыдык ыяштар, чер-чурт дагыыры), төөгүлүг тураскаалдарны, черлерни эргири.

*Ужуражылга:* улуг хүндүткелдиг өгбө, тоолчу, ыраажы, чазаныкчы, артист, чурукчу болгаш өске-даа улус-биле ужуражыры.

*Эртем харылзаазы:* Төрөөн чугаа. Төөгү. Чугаа сайзырадылгазы. Улустун аас-чогаалы. Күш-ажыл кичээли. Чурулга. Хөгжүм кичээли. Долгандыр туруп хүрээлел болгаш бойдус кичээли.

Программаны 1-6 класстың уругларынга угландыр тургускан.

1-ден 6 класстарга чедир «Улусчу ужурлар», кичээлдер неделяда 1 катап эртер.

Ук кичээлдернин дээштии, оон түннелдери тестилер болгаш анкеталардан база өөреникчилернин чогаадыкчы ажылдарындан көстүп келир.

*Түннелинде:* Мөзү бүдүштүг, ёзулуг тыва кижини келир үениң салгалындан хевирлеп үндүрер деп төнчү сорулгалыг.

### **«Өг-бүлө»**

**( 1 класс, 34 шак )**

Бирги чылдың кичээлдеринин үндезини өг-бүлө, ажыл-агый, төрөөн чер, төрөөн чурт дугайында эге билиглер болур. Төрөөн чурттуң чедимчелиг, сайзыраңгай байдалы,

Бир-ле дугаарында, найыралдыг, ажыл-агыйжы өг-бүледен, ол ышкаш карак кызыл чогаадыкчы, тургузукчу чоруктан эгелээр деп идея мында салдынган: чедимчелиг чурттаар дизе, ону бодуң кызыл күш үндүрүп ажылдап тургаш чедип ал.

Бирги класска уруглар төрөөн суурунуң, кожуунунуң, Тывазының ажыл-агыйы, аал коданы, төрөл харылзаалары-биле, ол ышкаш аңаа хамаарышкан чогаалдар-биле таныжар.

Элээн хөй үени номчулгаже, янзы-бүрү экскурсияларже, ужуражылгаларже чарыбыры көрдүнгөн.

1 дугаар класстың өөрөдилге номун колдуунда башкы номчуп бээр. Видеоматериалды номчулга соонда көргүзөр болза таарымчалыг. Ырларны «дыңнаңар», «ырлажыңар» дээнин барымдаалап ажыглаар.

**Допчузу**  
**1 класс**

**Өг-бүлө**

1. Кирилде кичээл. Ужур деп чүл?
2. Тыва чурту
3. Тывалар деп кымыл ол?

**Бистиң өг-бүлөвис**

4. Кады төрөөн кижилер
5. Хунчугеш. Сөзү О. Сувакпиттии, аялгазы М. Нурсаттыы.
6. Ада төрөли алдын, ие төрөли мөңгүн.
7. Кырган-ачазы биле кырган-авазын хундулээри.
8. Чоок төрөл улус.

**Өг – чурттаар чер**

9. Малчыннар өглери.
10. Өг ужурлары.
11. Өгнүң эт-севи.
12. Өг херекселдериниң ужурлары.
13. Тыва өглер. Сөзү А. Даржайныы, аялгазы К. Бегзинии..

### **Бистиң бажыңывыс**

14. Бажың дугайында.
15. Бажың – кижилерниң кол эдилели.
16. Бичии Лена. Сөзү Л. Чадамбаныы, аялгазы М. Нурсаттыы.

### **Аал дугайында**

17. Аал коданы.
18. Аал ужурлары.
19. Шайывыс. Сөзү Ч. Кара-Күскенин, аялгазы А. Тановтуу.

### **Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү**

20. Чурттуң кол ажыл-агыйы.
21. Дузааргакпай. Сөзү Н. Ооржактыы, аялгазы С. Бюрбээни.
22. Инек дугайында. Назы-харын барымдаалап адаары.
23. Шилги бызаам.
24. Сарлык дугайында.
25. Сарлык оглу.
26. Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.
27. Аът.
28. Кулунчугаш. Сөзү А. Допчааныы, аялгазы Д. Шактарныы.
29. Теве дугайында.
30. Шээр мал. Назы-хары, аттары.

### **Найырал дугайында**

31. Найырал – үнелиг чүүл.
32. Сайзана.
33. Ойнаал, эжим. Түңнел кичээл.

## **Бөлүктээшкин бүрүзүнүн уткалары.**

### ***Өг-бүлө***

Тыва дугайында эге билиглер. Тывалар деп кымнарыл ол?

Ужур деп чүл? Кижиниң төрүттүнген чери. Аймак сөөк, ызыгуур деп чүл?

### ***Бистиң өг-бүлевис***

Өг-бүлө деп чүл? Авазын, ачазын хүндүлээри. Угбаларын, дуңмаларын хүндүлээри. Акышкы-дуңмашкы улустарның аразында хүндүлежип адажырының ужурлары. Чоок төрөл улус аразында харылзаа. Ачазының болгаш авазының төрөлдерин хүндүлөп адаарының ужурлары. Кижиниң кырган-авазы болгаш кырган-ачазы. Оларга тускай хамаарылга.

### ***Өг – чурттаар чер***

Өг – чурттаар чер. Малчыннар өглери. Өгге тыва кижиниң онзагай хамаарылгазы. Өг дугайында тоолдардан үзүндү, шүлүктөр, тывызыктар, ырлар.

Тыва өгнү сонуургаттылары, эт-севин таныштырар, ужурларын өөредири.

### ***Бистиң бажыңывыс***

Бажың ажылы. Бажыңга мээң кылыр ажылдарым.

Бажың иштин арыг-силиг, эмге-сескелиг тургузары. Хүн бүрүде кылыр даштыкы ажылдар. Ада-иезинге дузалажып, күш-ажылга ынак болурунга кижизидери.

### ***Аал дугайында***

Аал болгаш аал коданы деп чүл? Чаңгыс аалдың кижилериниң ажыл-агыйны канчаар кылыры. Аалдарның чайын, күзүн, кыжын, чазын турар черлериниң аттары.

Аал коданынга сагыыр ужурлар. Аал коданын чүге х үндүлээри.

### ***Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү***

Тываларның амыдыралының дөзү чүл? Бистиң өг-бүлевистиң мал-маганы.

Мал маганны уш бөлүккө чарары. Чылгы, бода, шээр малдарның онзагайы.  
Оларны назы-харын барымдаалап адаары. Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы

### ***Найырал дугайында***

Найырал дугайында билиишкин. Демниг чорук деп чүл? Найырал чүүден эгелээрил?  
Сайзанақтап ойнаары, ону чүгө үрөп болбазыл. Салаалар-биле оюннар.

*Бирги классты доосканының түңнелинде алган билигери:*

Тыва дугайында эге билиглер. Акышкы-дунмашкы улустарның аразында хүндүлежип адажырының ужурлары.  
Чоок төрөл улус аразында харылзаа. Ачазының болгаш авазының төрөлдөрүн хүндүлөп адаарының ужурлары.

Тыва өгнүң эт-севин танып билип, ужурларын өөренип алып.

Бажың иштин арыг-силиг, эмге-сескелиг тургузуп билир. Хүн бүрүдө кылыр ажылдарга бодунуң үлүг-хуузун кириштирип билири.

Аал болгаш аал коданы деп чүл? Чаңгыс аалдың кижилериниң ажыл-агыйны канчаар кылыры. Аалдарның чайын, күзүн, кыжын, чазын турар черлериниң аттары.

Аал коданынга сагыыр ужурлар.

Мал маганны уш бөлүккө чарары. Чылгы, бода, шээр малдарның онзагайы.

Оларны назы-харын барымдаалап адаары. Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.

Найырал дугайында билиишкин. Демниг чорук деп чүл? Найырал чүүден эгелээрил?

Сайзанақтап ойнаары, ону чүгө үрөп болбазыл. Салаалар-биле оюннар, тыва оюннарны( кажык, баг кагары, хурежири, ча адары, тывызыктажыыры, кожамыкка чижери, сайзанақтаарын ) ойнап билир болгаш Шагаа байырлалының дугайында эки билир болур.

### **Кол литература:**

Сундуй Г.Д. Улусчу ужурлар. 1-2 класстарга шенелделиг өөредилге-номчулга ному. Тыванынном үндүрер чери. Кызыл. 2003

### **Ажыглаарыңа сүмелеп турар литература:**

1. Аксагалдай ашак. Кызыл, 1992.
2. Донгак В. Аът (шүлүк). Шын, 1990, февраль 10.
3. Кенин-Лопсан М.Б. Тыва чоннуң бурунгу ужурлары. Кызыл. 1994.
4. Матпаадыр. Кызыл. 1991.
5. Салчак К.Б., Салчак Л.П. Тыва улусчу педагогиканың хөгжүлдези. Кызыл, 1984.
6. Тыва улустуң тоолдары. Новосибирск. 1994.
7. Тыва оюннар.

### Бирги класска кичээлдерниң планнаашкыны

| №                           | Темазы  | Шагы | Уези      |      |
|-----------------------------|---|------|-----------|------|
|                             |   |      | План-биле | Факт |
| Өг-бүле ( 3 шак )           |   |      |           |      |
| 1                           | Кирилде кезээ.Ужур деп чүл?                         | 1    | 07.09     |      |
| 2                           | Тыва чурту  | 1    | 14.09     |      |
| 3                           | Тывалар деп кымыл ол?                               | 1    | 21.09     |      |
| Бистиң өг-бүлевиc.( 5 шак ) |   |      |           |      |
| 4                           | Кады торээн кижилер                                 | 1    | 28.09     |      |
| 5                           | Хунчугеш.Сөзү О. Сувакпитгии, аялгазы М. Нурсатты.  | 1    | 05.10     |      |
| 6                           | Ада төрели алдын, ие төрели мөңгүн.                 | 1    | 12.10     |      |
| 7                           | Кырган-ачазы биле кырган-авазын хундулээри.         | 1    | 19.10     |      |
| 8                           | Чоок торел улус.                                    | 1    | 26.10     |      |
| Өг – чурттаар чер.(5 шак )  |   |      |           |      |
| 9                           | Малчыннар өглери.                                   | 1    | 09.11     |      |
| 10                          | Өг ужурлары.  | 1    | 16.11     |      |
| 11                          | Өгнүң эт-севи.                                      | 1    | 23.11     |      |
| 12                          | Өг херекселдеринин ужурлары.                        | 1    | 30.11     |      |
| 13                          | Тыва өглер. Сөзү А. Даржайныы, аялгазы К.Бегзинии.  | 1    | 07.12     |      |
| Бистиң бажыңывыс ( 3 шак )  |   |      |           |      |
| 14                          | Бажың дугайында.                                    | 1    | 14.12     |      |
| 15                          | Бажың – кижилерниң кол эдилели.                     | 1    | 21.12     |      |
| 16                          | Бичии Лена. Сөзү Л. Чадамбаныы, аялгазы М. Нурсатты | 1    | 28.12     |      |
| Аал дугайында ( 3шак )      |   |      |           |      |
| 17                          | Аал коданы.   | 1    | 11.01     |      |
| 18                          | Аал ужурлары.                                       | 1    | 18.11     |      |

|  |   |   |       |  |
|--|---|---|-------|--|
| 19   | Шайывыс. Сөзү Ч.Кара-Күскенин, аялгасы А.Тановтуу.    | 1 | 25.11 |  |
| Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү ( 11шак ) |   |   |       |  |
| 20   | Чурттуң кол ажил-агыйы.                               | 1 | 01.02 |  |
| 21   | Дузааргакпай.<br>СөзүН. Ооржакты, аялгасы С.Бюрбээни. | 1 | 08.02 |  |
| 22   | Инек дугайында.Назы-харын барымдаалап адаары.         | 1 | 15.02 |  |
| 23   | Шилги бызаам.   | 1 | 29.02 |  |
| 24   | Сарлык дугайында.                                     | 1 | 07.03 |  |
| 25   | Сарлык оглу.  | 1 | 14.03 |  |
| 26   | Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.             | 1 | 21.03 |  |
| 27   | Аът.  | 1 | 28.03 |  |
| 28   | Кулунчугаш. Сөзү А. Допчааны, аялгасы Д. Шактарны.    | 1 | 11.04 |  |
| 29   | Теве дугайында.                                       | 1 | 18.04 |  |
| 30   | Шээр мал. Назы-хары, аттары.                          | 1 | 25.04 |  |
| Найырал дугайында (4 шак )                         |   |   |       |  |
| 31   | Найырал – үнелиг чүүл.                                | 1 | 02.05 |  |
| 32   | Сайзанап.   | 1 | 16.05 |  |
| 33   | Ойнаал,эжим.  | 1 | 23.05 |  |
| 34   | Түңнел кичээл.  | 1 | 30.05 |  |